

НАУКА І ОСВІТА

НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ SCIENCE AND EDUCATION

Науково-практичний журнал
ПІВДЕННОГО НАУКОВОГО ЦЕНТРУ АПН УКРАЇНИ

3-4' 2005

ЖУРНАЛ НАУКА І ОСВІТА

SCIENCE AND EDUCATION – НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ

№ 3 - 4, ТРАВЕНЬ - СЕРПЕНЬ 2005

Науково-практичний журнал
Південного наукового
Центру АПН України
Рік заснування – жовтень 1997
Виходить 1 раз на два місяці

Редакційна колегія

О.Я.ЧЕБИКІН, докт. психол. н., професор, академік АПН України
(головний редактор),
А.М.БОГУШ, докт. пед. н., професор, академік АПН України
(заступник гол. редактора, педагогіка, методика),
І.М.БОГДАНОВА, докт. пед. н., професор,
Г.З.БЕДНИЙ, докт. психол. н., професор (університет м. Луїзвіль, США),
Т.П.ВІСКОВАТОВА, докт. психол. н., професор, академік Української АН (Од.),
М.П.ГУЗИК, чл.-кор. АПН України,
В.К.КАЛІН, докт. психол. н., професор (Сімферополь),
Н.Ф.КАЛІНА, докт. психол. н., професор (Сімферополь),
Вальдемар КАРВОВСЬКИЙ, докт. психол. н., професор (університет м. Луїзвіль, США),
Е.Е.КАРПОВА, докт. пед. н., професор (Од.),
З.Н.КУРЛЯНД, докт. пед. н., професор,
А.Ф.ЛІНЕНКО, докт. пед. н., в. о. професора (Од.),
Р.Ю.МАРТИНОВА, к. пед. н., чл.-кор. АПН України,
О.П.САННІКОВА, докт. психол. н., професор (Од.),
С.М.СИМОНЕНКО, к. психол. н., доцент,
Р.І.ХМЕЛЮК, докт. пед. н., професор (Од.),
Б.Й.ЦУКАНОВ, докт. психол. н., професор (Од.),
М.П.ЧЕРКАСОВ
(відповідальний секретар)

Рекомендовано до друку Вченою Радою
ПНЦ АПН України 20.06.2005 р. (Пр. № 6).

ББК 74я54
НЗ4

УДК 37(05) "54-02"

Журн. Наук.-практич. Педагогіка і психологія
Зареєстровано 11.06.1997 р. серія КВ № 2802
© Південний науковий Центр АПН України, 2005

Здано до набору 16.08.2005. Підп. до друку 25.08.2005.
Формат 70х108/16. Папір друк. №1. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 24,85. Наклад 150 прим. Зам № 347.

Комп'ютерна верстка О. І. Кисельова
Редакція англійських текстів Г.В. Мельниченко

Адреса редакції: 65014 Одеса, вул. Пушкінська, 23. Тел. 252-913, 259-031.

ЗМІСТ

ПСИХОЛОГІЯ

Березовська І.В. Основні тенденції дослідження проблеми волі.....	4
Булгакова О.Ю. Формування в підлітків механізмів усвідомлення небезпечних форм поведінки.....	6
Бутузова Л.П. Особливості когнітивних репрезентацій ВІЛ/СНІДУ у свідомості підлітків з різ-	
ним ставленням до загрози ураження ВІЛ.....	10
Ващенко І.В., Кондрацька Л. В. Особливості сімейних взаємин у сучасних подружніх парах.....	13
Велитченко Л.К. Развитие деятельности установок будущих педагогов.....	17
Власова О.І. Емпіричне дослідження детермінант розвитку соціальних здібностей в онтогенезі..	22
Денисенко А.А. Выраженность коммуникативной установки у старших подростков.....	25
Кайгер В.И. Защитно-адаптивные подструктуры этнического самосознания.....	28
Колесникова В.И. Теоретический анализ концепции К.Г. Юнга с точки зрения традиций зару-	
бежной и отечественной психологической мысли.....	30
Колесникова В.И. Концептуальные положения Юнговской психотерапии в контексте выявле-	
ния проблем и резервов личностного развития.....	35
Лазаренко Т.М. Індивідуальні особливості реагування на хворобу хворих на різних стадіях хро-	
нічної ниркової недостатності.....	38
Матвійчук О. В. Ораторське мистецтво як складова пр-менеджменту в системі вищої освіти.....	41
Пересятенко О. Фрустрационное состояние у женщин зрелого возраста.....	43
Пересятенко О. Эмоциональные состояния и пути их коррекции.....	45
Псядло Э.М. Использование кабинета психологической разгрузки для психофизиологического	
восстановления спортсменов.....	49
Тепляков Н.Н. Психосемантический анализ временной перспективы.....	51
Тепляков Н.Н., Шоломицкая А.Н. Психосемантический анализ воздействия искусства на эсте-	
тическое сознание молодежи (на материале современной украинской прозы).....	54
Тодорова В.Г. Формирование эмоционально-волевого образа „Я” в условиях учебно-	
профессиональной подготовки студентов.....	59
Харчій О.М. Формування творчої особистості серед студентів.....	63
Шкловська О. Н. Читацька компетенція як різновид загальної компетенції учнів.....	66
Язвинская Е.С. Интегративная телесно-ориентированная психотерапия в решении проблем са-	
моотношения.....	69
Язвинская Е.С. Эффективность использования методов телесно-ориентированной психотера-	
пии в диагностике и лечении больных вегетососудистой дистонией.....	71

ПЕДАГОГІКА

Богданова І.М. Формування цілісної особистості як головна проблема педагогічної теорії та	73
практики.....	
Брыль А.К. О значении музыкальной памяти в процессе накопления духовного опыта младши-	
ми школьниками.....	76
Вишневська К.Г. Визначення теоретичних основ імітаційно-рольового навчання у вишій	
школі.....	78
Дунаєва О.М. Сутність та структура педагогічної креативності.....	81
Жаровцева Т.Г. Оволодіння діагностичною діяльністю при організації педагогічної підтримки	
неблагополучної сім'ї як умова підготовки фахівців дошкільної освіти.....	84
Катиліна С.Г. Сучасні аспекти підготовки майбутніх учителів до застосування педагогіки не-	
насилства у загальноосвітніх школах.....	87
Кічук Н.В. Ігрове проектування як інтерактивна дидактична технологія підготовки фахівців.....	89
Котик Т.М. Еволюція змісту навчання рідної мови дітей дошкільного віку.....	91
Михайліченко В. Сутність та умови професійного самовиховання працівників органів внутрі-	
шніх справ.....	96
Ткаченко М.В. Застосування проектних технологій у процесі фахової підготовки менеджерів.....	99

І.В.Березовська

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВОЛІ

Одне з актуальних місць в психологічній науці займає проблема волі (Є.Н.Баканов, Л.І.Божович, К.Н.Корнілов, А.І.Висоцький, Є.П.Ільїн, А.А.Запорожець, В.А.Іванніков, В.К.Калін, О.П.Колісник, В.С.Мерлін, А.Ц.Пуні, А.Е.Пасніченко, В.І.Сєліванов, Д.Н.Узнадзе, Ш.А.Чхартішвілі, А.І. Щербаков, Є.В.Ейдман та ін.).

Як засвідчують різні спеціалісти особистість на сучасному етапі розвитку суспільства намагається бути відносно незалежною від ситуативних впливів середовища, спроможною самостійно свідомо організувати і оточуюче середовище, і свою поведінку в цьому середовищі. Тому такі риси особистості як активність, цілеспрямованість, відповідальність, дисциплінованість, які традиційно завжди відносилися до вольових, є необхідною умовою для адекватної поведінки в оточуючому середовищі. Розвиток цих якостей набуває актуального значення в сучасних умовах, оскільки вони високозначимі для багатьох видів практичної діяльності особистості і суспільно-активної її поведінки (В.А.Іванніков (1998), В.І.Сєліванов (1974)та ін.).

Узагальнення літературних джерел засвідчує, що, не зважаючи на древню історію, проблема волі не достатньо досліджена і має багато суперечностей в поглядах відносно її змісту, механізмів прояву та умов формування (К.Н.Корнілов(1957), С.Л.Рубінштейн (2001), Д.Н.Узнадзе (1966), Ш.Н.Чхартішвілі (1967), В.І.Іванніков (1985), В.К.Калін (1983), В.І.Сєліванов (1982), А.Ц.Пуні (1973), А.І.Щербаков (1962) та ін.).

Як показує аналіз літератури поняття волі трактується фахівцями неоднозначно. Однією з причин такого стану є інтегративність волі, яка

пронизує різні особливості особистості. Про це вказують дослідження [2],[3],[5],[7] та ін., які засвідчують, що волю не можна розглядати ізольовано, оскільки вона перетинається майже з усіма основними психічними реаліями (мотивація, ціль, дія, вчинок, пізнавальні та емоційні процеси, характер та ін.).

Враховуючи актуальність проблеми, її недостатню розробку, у своєму дослідженні ми поставили за мету уточнити психологічну сутність змісту поняття волі та конкретного прояву її в особистісному аспекті, тобто, у відповідних якостях.

Для досягнення мети нами були поставлені наступні завдання:

- по-перше, провести теоретичний аналіз стану вивчення волі;
- по-друге, уточнити психологічну сутність волі та механізми що її характеризують;
- по-третє, дослідити особливості розвитку вольової сфери у студентів.

Узагальнення різних досліджень (Є.П.Ільїн (2000), В.А.Іванніков (1985), В.К.Калін (1983), В.І.Селиванов (1982), Є.П.Щербаков (1990), С.Л. Рубінштейн (2001)) дозволило умовно виділити кілька етапів в історії пізнання волі.

Так, перший етап (донауковий) – спрямований на актуалізацію поняття волі, спробу дати якесь пояснення її виникненню та прояву за рахунок недостатньо аргументованих механізмів, що мають загально-природничий характер. Зокрема, Аристотель вважав, що воля управляє за допомогою розуму спонукальною силою бажання людини і в той же час вольові дії мають природну основу.

Другий етап (V-XVIII ст.) пов'язаний з активним розвитком філософії, медицини, психології, де активність є предметом дослідження, а воля виступає її певним механізмом. Прояви волі розглядалися на рівні її свободи прийняття рішень або вибору, відповідальності за прийняте рішення.

Третій етап (кінець XVII- початок XIX ст.) наукове пізнання волі як процесу та початок експериментального її дослідження. На цьому етапі вчені намагалися також звести волю до емоцій (Вундт, Рібо та ін.), розумової діяльності людини (Мейман, Мюнстерберг, та ін.), або взагалі оголошували волю першоосновою, від якої походять всі психічні прояви людини(Шопенгауер, Гартман та ін.).

Четвертий етап (кінець XIX ст.-XX ст.) – активне вивчення вольових процесів у взаємозв'язку з мотивами, потребами тощо.

Як ми бачимо пізнання волі проходило в різні періоди життя з урахуванням розвитку наукової думки, накопиченого наукового досвіду. Що ж стосується визначення змісту поняття волі, то тут теж є різні погляди. Першим експериментальним дослідженням волі прийнято вважати роботу Н.Аха, в якій вчений розуміння вольового акту зводив до подолання перешкод.

Дещо інший підхід до дослідження волі був запропонований К.Левіном. Погляди вченого щодо ототожнення спонукальної функції з формуванням квазіпотреби як механізму спонукання до довільної дії звели подальше вивчення волі в контекст інших проблем, зокрема, мотивації, прийняття рішення, persistence.

В вітчизняній психології експериментальні дослідження волі велися з позиції вивчення природи і механізмів вольових зусиль (М.Я.Басов(1922), А.Ф.Лазурський (1916) та ін.).

Як засвідчують вчені поняття волі в різних дослідженнях описується неоднаково[1],[3],[5],[7] та ін. Умовно можна визначити 2 підходи які склалися до тлумачення поняття волі.

Перший підхід відображає переважно соціальну та філософську основу, що найбільш чітко ілюструється в роботах з проблеми “свободи волі”. Прикладом такого тлумачення може виступати: “свобода полягає зовсім не в тому, щоб робити те, що хочеться...Свобода може полягати

лише в тому, щоб мати можливість робити те, чого повинно хотіти...” [3;13].

Другий підхід відображає погляд на волю як на свідоме регулювання особистістю своєї діяльності. Не зважаючи на те, що всі автори трактують “волю” по-різному можна виділити такі спільні позиції як здатність долати перешкоди та наявність вольового зусилля.

Відмінними в поглядах вчених виступають ключові положення для пояснення волі як: довільної форми мотивації (Іванніков В.А.), вольової регуляції (Калін В.К.), свідомого подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод (Селіванов В.І.), потреби долати перешкоди (Сімонов П.В.) та інші.

На нашу думку найбільш повно охоплює погляди різних вчених визначення волі дане Є.П.Ільїним - свідоме управління людиною своїми діями і вчинками, діяльністю та поведінкою[5;с.51]. Це дає можливість розглядати волю як свідоме додання перешкод так і регуляцію людиною власних психічних процесів.

Ще складнішим відносно цього питання є дослідження механізмів прояву волі, оскільки в сучасній психології є багато досить різних концептуальних моделей. Одним з тих, хто зробив спробу описати механізми волі був Д.Н. Узнадзе, пов’язавши їх з наявністю установки на дію. Установка, яка виникає в момент прийняття рішення і яка

5

лежить в основі вольової поведінки, створюється завдяки присутності в свідомості уявної чи мисленнєвої ситуації.

Більш системно до цього питання підійшов В.І.Селіванов, який розкрив психофізіологічні особливості вольового зусилля та механізми свідомої регуляції поведінки і діяльності. Автор вважав, що основна особливість вольової регуляції полягає в свідомій мобілізації особистістю своїх психічних і фізичних можливостей для подолання

труднощів і перешкод при здійсненні цілеспрямованих дій і вчинків[6;15].

Дещо по іншому, але в сенсі В.І.Селіванова представлена концепція В.К.Каліна, який виходить з того, що механізмом регуляції людиною своїх власних психічних процесів (перебудови їх організації для створення оптимального режиму психічної активності) є перенесення мети вольових дій з об'єкта на стан самого себе.

Навмисна зміна смислу дії як механізм вольової регуляції розглядалась В.А.Іванніковим. Змінюючи смисл дії можна змінювати такі характеристики діючої людини, як наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, відповідальність.

Спробу узагальнити концептуальні підходи зробив Є.П.Ільїн, прийшовши до висновку, що первинним механізмом вольової регуляції є вольове зусилля, яке є ядром будь-якого вольового акту.

Таким чином ми бачимо, якщо вчені більш-менш одностайні у визначенні змісту волі, то у пізнанні її механізмів, ролі в житті та взаємодії з іншими особливостями людини такої чіткості не спостерігається. В аспекті останнього не досить розкритими залишаються умови розвитку волі та впливу на цей процес інших властивостей. Виходячи з наведеного, нами було проведено дослідження серед студентів різних вузів по уточненню характеру розвитку та прояву волі. Для вивчення рівня розвитку різних вольових якостей було використано методику дослідження вольових якостей студентів (Н.Б.Самбулової), опитувальник вольового самоконтролю (А.П.Звєрькова та Є.В.Ейдмана), та розроблену нами спеціально для даного дослідження методику оцінки студентами рівня прояву вольових якостей в себе та в одногрупників.

Дослідженням було охоплено 410 студентів 1, 3, 5 курсів, які навчаються на різних факультетах в вузах: 105 студентів факультету

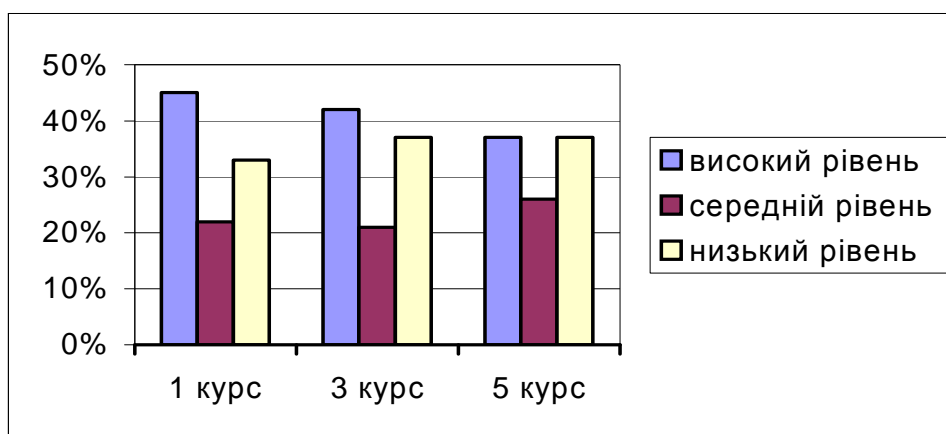
правознавств, 119 студентів історичного та 113 – факультету іноземних мов, 73 військових курсантів.

Аналіз отриманих первинних даних, які характеризують рівень прояву вольових якостей студентів різних курсів, обумовив диференціацію респондентів на три групи: з високим, середнім та низьким рівнем їх вираженості. Як засвідчили результати, в обстежуваній вибірці 41% становлять респонденти з високим рівнем розвитку вольових якостей, 24% з середнім та 35% з низьким. Не зважаючи на те, що переважаючу групу становлять студенти з високим рівнем розвитку вольової сфери, також досить великий відсоток таких, які мають низький її рівень.

Загалом дана тенденція зберігається і в окремо диференційованих групах виділених на основі вікових ознак. Так в студентів 1-их курсів співвідношення кількості респондентів кожної групи становило 44,8%, 22,5%, 32,7%; 3-іх курсів – 41,6%, 21,6%, 36,8%; 5-их курсів – 36,6%, 26,8%, 36,6% відповідно.

Рисунок 1

Співвідношення рівнів розвитку (%) вольових якостей в групах студентів 1, 3, 5 курсів

Узагальнюючи отримані дані можемо констатувати, що серед студентів 1 курсів, порівняно зі студентами старших курсів, більше таких, яким притаманний високий рівень розвитку вольових якостей. Таке становище ми можемо пояснити тим, що, можливо, ситуація

вибору професії, вступ до вищого навчального закладу, адаптація до умов навчання вимагала певної мобілізації зусиль молоді, наполегливої праці, подолання перешкод, що в свою чергу вплинуло і на розвиток вольових якостей. Поступове зменшення відсотку студентів з високим рівнем вольових якостей та одночасне зростання таких, в яких вольові якості мають низький рівень прояву чітко прослідковується з зростанням терміну навчання.

Дослідження динаміки в рівнях розвитку вольових якостей у студентів 1, 3, 5 курсів виявило такі статистично достовірні відмінності: студенти 1 курсу більш цілеспрямовані ніж студенти 3 курсу ($t=3,57$; $p<0,01$) та 5 курсу ($t=3,94$; $p<0,01$), мають вищий вольовий самоконтроль ($t=2,26$; $p<0,05$) ніж на 5 курсі; третьокурсники більш наполегливіші за п'ятикурсників ($t=2,19$; $p<0,05$). Ми пояснюємо такі зміни, з одного боку, певною соціальною невизначеністю студентів, з іншого – їх достатнім досвідом вирішення проблем, які вже не потребують вольових зусиль.

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження, можна відмітити:

1. Актуальність вивчення волі пов'язана з пізнанням механізмів регуляції особистості та її поведінки в різних умовах діяльності.
2. В пізнанні психологічних закономірностей волі умовно можна виділити 4 етапи: донауковий, філософський, науково-методологічний, експериментальний.
3. Узагальнення різних підходів до тлумачення волі дозволяє розглядати її як свідоме управління людиною своїми діями і вчинками, діяльністю та поведінкою.
4. Встановлено, що в юнацькому віці відбуваються зміни в розвитку вольової сфери, які проявляються, по-перше, в тому, що специфіка навчально-професійної діяльності відкладає свій відбиток на появу певних якостей.

По-друге, зі збільшенням терміну навчання походить їх збалансованість, що має тенденцію зниження в прояві волевих якостей у студентів незалежно від фаху спеціальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции. – М.: Издательство УРАО, 1998. – 142с.
2. Иванников В.А. К сущности волевого поведения // Психологический журнал, Т.6, № 3, 1985. с. 47-55.
3. Ильин Е.П. Психология воли – СПб: Издательство «Питер», 2000. – 288с.
4. Калинин В.К. Классификация волевых качеств // Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности. Тезисы всесоюзной конференции молодых ученых. Симферополь, 1983.
5. Калинин В.К. На путях построения теории воли // Психологический журнал, Т.10, № 2, 1989. с. 46-55.
6. Селиванов В.И. Волевая регуляция активности личности // Психологический журнал, Т.3, № 4, 1982. с. 14-24.
7. Селиванов В.И. Дискуссионные вопросы психологии воли // Психологический журнал, Т.7, № 6, 1986. с. 110-120.
8. Селиванов В.И. Избранные психологические произведения (воля, ее развитие и воспитание). Рязанский пед. Институт. – Рязань. 1992. – 576с.
9. Селиванов В.И. Психология волевой активности (лекции по спецкурсу) Рязань. – 1974.